

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I	
ŚREDNIOWIECZE	9
Ruś wczesnohistoryczna	9
Włodzimierz Wielki.....	16
Wczesnohistoryczne stosunki Polski i Rusi.....	18
Światopełk, Jarosław Mądry i Bolesław Chrobry	21
Rozbicie dzielnicowe Rusi.....	26
Upadek znaczenia Kijowa	37
Ruś Halicka	38
Walka o Ruś Halicką.....	40
Najazdy Tatarów na Ruś. Daniel Halicki.....	47
Ruś po śmierci Daniela.....	56
Kościoł na Rusi. Zachodnia Ruś pod panowaniem Jerzego I i jego synów	59
Łokietek i Ruś Halicka w zmaganiach z Tatarami, Litwą i Krzyżakami.....	62
Panowanie Jerzego II halickiego	64
Upadek Rusi Halickiej i interwencje Kazimierza Wielkiego	66
Analiza przyczyn upadku Rusi	68
Zakusy Litwy na Ruś a polityka Kazimierza Wielkiego wobec Rusi Halickiej.....	69
Sytuacja wyznaniowa na Rusi Halickiej.....	74
Ekspansja Litwy na Ruś i wojny polsko-litewskie	77
Ocena ruskiej polityki Kazimierza Wielkiego	80
Panowanie Węgrów na Rusi Halickiej	81
Ruś pod panowaniem Litwy.....	84
Bibliografia.....	85

POLSKA I RUŚ POD WSPÓLNYM DACHEM	87
Królowa Jadwiga. Unia Polski z Litwą. Odzyskanie przez Polskę Rusi Czerwonej	87
Kościół na Rusi a polityka wyznaniowa Jagiełły i Witolda	91
Stosunki polsko-litewskie po unii krewskiej. Ugoda ostrowska i jej skutki	93
Śmierć królowej Jadwigi. Umowa wileńsko-radomska	96
Zakony mendykankie na Rusi i ich wpływ na tamtejszy Kościół za czasów Jagiełły	97
Zwycięstwo grunwaldzkie	98
Unia horodelska z 1413 roku	99
Rywalizacja Jagiełły z Witoldem na Rusi a biskupstwa na tej ziemi	100
Śmierć Witolda. Walki o Podole i Wołyń. Poczynania katolizacyjne Jagiełły	104
Śmierć Jagiełły i bilans jego panowania. Wskrzeszenie wszechnicy krakowskiej	106
Bunt Świdrygiełły a polityka Zygmunta Kiejstutowicza	108
Władysław Warneńczyk i unia florencka. Układy brzeskie z 1446 roku	112
Napady tatarskie a Michał Zygmunto wicz i Wasyl II moskiewski	114
Polityka Kazimierza wobec rywalizacji polsko-litewskiej o Wołyń, Podole i Kijów	115
Wzrost znaczenia Kijowa a rozwój piśmiennictwa ruskiego (ukraińskiego)	117
Spory polsko-litewskie o ziemie ruskie i ich wpływ na wzrost potęgi Moskwy	117
Iwan III Srogi i Tatarzy w jego polityce podboju Rusi	119
Walki o Ruś za panowania Olbrachta i Aleksandra	124
Kijów za Kazimierza Jagiellończyka i jego następców. Handel Wschodu z Zachodem	128
Integracja Rusi Czerwonej z Koroną i Kościół na tej ziemi	130
Najazdy tatarskie i obrona przed nimi	131
Rody magnackie na Wołyniu.	
Początek Kozaczyzny i polityka polska wobec niej	133
Dymitr Bajda Wiśniowiecki	135
Kozaczyzna i Ruś za ostatnich Jagiellonów	136
Unia lubelska 1569 roku. Car Iwan IV Groźny	139
Stefan Batory i jego polityka wobec Kozaków. Wyprawy kozackie	143

Osadnictwo na Ukrainie	146
Sytuacja Kościoła prawosławnego na Ukrainie na przełomie XVI i XVII wieku	148
Unia brzeska 1596 roku	150
Kościoły na Ukrainie po unii brzeskiej. Szkolnictwo i piśmiennictwo	155
Organizacja Kozaczyzny	158
Zmiany społeczno-polityczne na Ukrainie na przełomie XVI i XVII wieku. Latyfundia	160
Powstanie Kosińskiego. Konstytucja sejmowa z 1590 roku dotycząca Kozaków	162
Dalsze niepokoje kozackie. Postawa społeczeństwa na Ukrainie wobec Kozaków	165
Umowa habsbursko-kozacka. Wyprawy kozackie na Wołoszczyznę	167
Walki polsko-litewskie z Kozakami. Żółkiewski, Nalewajko, bitwa i rzeź sołoniecka	169
Sytuacja na Kozaczyźnie po rozprawie sołonieckiej. Walki Kozaków z sąsiadami	173
Heroiczny okres historii Kozaków. Udział w wojnach ze Szwecją i Moskwą (1600–1612)	174
Dywerysyjne napady Kozaków na Turków. Umowy polsko-kozackie	174
Kozacy a konflikt religijny na Ukrainie	176
Rostawicka ugoda polsko-kozacka	177
Zaostrzenie konfliktów religijnych na Ukrainie. Odbudowa hierarchii prawosławnej	178
Kłęska cecorska i zwycięstwo chocimskie	181
Stosunki polsko-kozackie po traktacie chocimskim	183
Traktat kozacko-tatarski i reakcje Polaków na niego. Ugoda kurukowska	185
Pertraktacje kozacko-polskie. Sytuacja na Siczy	187
Walki kozacko-polskie. Poselstwa Kozaków na sejmy Rzeczypospolitej	188
Polonizacja magnaterii ukraińskiej. Piotr Mohyla i jego akademia	190
Ekspansja języka polskiego na Ukrainę i jej wpływ na rozwój języka ukraińskiego	192
Mohyla – obrońca Kościoła greckiego. Sytuacja Kościoła greckiego na Ukrainie w latach 1631–1645	194
Próby rozszerzenia unii brzeskiej i utworzenia patriarchatu ukraińskiego	196

Wojna polsko-moskiewska 1632–1634. Województwo czernihowskie.	
Zwycięska wojna z Turcją.....	202
Nowe restrykcje wobec Kozaków. Czajki kozackie w wojnie ze Szwecją.....	204
Kudak i bunt Sulimy. Wzrost napięcia wśród Kozaków. Powstanie Pawluka.....	205
Krwawe repesje po stłumieniu powstania Pawluka.	
Antykozackie konstytucje.....	208
Okres „złotego pokoju” na Ukrainie. Plany Koniecpolskiego	
podboju Krymu.....	210
Stosunki społeczno-gospodarcze na Ukrainie w przeddzień	
powstania Chmielnickiego.....	211
Bibliografia.....	213

ROZDZIAŁ III

BOHDAN CHMIELNICKI	217
Kozacy w zabiegach Władysława IV o wojnę z Turcją.....	217
Biografia Chmielnickiego i jego konflikt z Czaplińskim o „piękną Helenę”.....	218
Ucieczka Chmielnickiego na Sicz i jego spisek antyturecki.....	219
Początek rebelii Chmielnickiego przeciwko Rzeczypospolitej.....	220
Przymierze kozacko-tatarskie i klęska wojsk polskich pod Żółtymi Wodami	
i Korsuniem.....	222
Sytuacja na Ukrainie po klęsce korsuńskiej. Kozacko-polskie rozmowy.	
Regimentarze.....	224
Misja pokojowa Kisiela i jej fiasko.....	228
Klęska Polaków pod Piławcami i dalszy rozwój sytuacji na Ukrainie.	
Elekcja królewska.....	230
Chmielnicki a Jan Kazimierz. Polska misja pokojowa. Zabiegi Kozaków	
o pomoc Moskwy.....	234
Zerwanie rozmów polsko-kozackich. Obrona Zbaraża.	
Bitwa pod Zborowem.....	239
Układ polsko-tatarski. Polsko-kozacka umowa zborowska i jej realizacja.....	241
Usztywnienie stanowiska Moskwy wobec Polski.	
Poselstwo Puszkina w Warszawie.....	246
Chmielnicki wobec antykozackich nastrojów w Polsce. Wyprawa Kozaków	
na Mołdawię.....	247
Przygotowania Kozaków i Polaków do nowej wojny i pierwsze starcia zbrojne.....	249
Stanowisko Moskwy i Turcji wobec wznowionych walk polsko-kozackich.....	251

Polskie zwycięstwo pod Beresteczkiem	252
Sytuacja na Ukrainie po bitwie pod Beresteczkiem. Polsko-kozacka umowa białocerkiewska	254
Przygotowania Chmielnickiego do nowej wojny z Polską. Kłęsa Polaków pod Batohem	259
Dalsze zabiegi Chmielnickiego o pomoc Moskwy. Rozgrywki mołdawskie	261
Tatarska interwencja Islama Gireja na Ukrainie i umowa żwaniecka	263
Poselstwo Buturlina do Chmielnickiego. Umowa perejaśławska	264
Kozackie poselstwa do Moskwy i zawarte w ich wyniku porozumienia	268
Wybuch wojny polsko-moskiewskiej o Ukrainę. Tatarzy – sprzymierzeńcy Polski	270
Najazd szwedzki na Polskę. Tatarska pomoc dla Polaków i jej skutek	272
Traktat polsko-rosyjski i traktat rozbiorowy z Radnot	273
Polska misja Bieniewskiego do Chmielnickiego. Śmierć zaporoskiego hetmana	274
Bibliografia	277

ROZDZIAŁ IV

HADZIACZ I ANDRUSZOWO	279
Propolska i promoskiewska orientacja na Kozaczyźnie – Wyhowski i Puszkarski	279
Rozmowy polsko-kozackie. Misja Stanisława Bieniewskiego. Unia hadziacka	280
Trudności w realizacji unii hadziackiej. Sprzeciwy ze strony Polaków i Kozaków	285
Zaprzysiężenie unii hadziackiej. Kontrakcja Moskwy	287
Dalsze losy unii hadziackiej po kozacko-polskim i tatarskim zwycięstwie pod Konotopem	289
Działania wojenne na Ukrainie po upadku unii hadziackiej. Umowa cudnowska	292
Sytuacja na Ukrainie po Cudnowie a polityka Moskwy wobec Kozaków	293
Misja Tetery do Kozaków. Stosunki polsko-tatarskie. Ustąpienie Chmielniczenki	296
Nowy hetman zaporoski Tetery i jego polityka wobec Tatarów i Polaków	297
Polityka Polski i Moskwy na Ukrainie na tle polsko-moskiewskich zmagających o nią	299
Kampania polsko-moskiewska. Antypolskie powstanie na prawobrzeżnej Ukrainie	301

Perspektywa pokoju polsko-moskiewskiego. Tatarskie zamierzenia opanowania Ukrainy.....	304
Sytuacja Moskwy, zwłaszcza na Ukrainie, w przeddzień rozmów pokojowych z Polską.....	306
Rozmowy pokojowe w Andruszowie	307
Bibliografia.....	309

ROZDZIAŁ V

„RUINA”	311
Autonomia Ukrainy a Doroszenko. Jego stosunki z Turcją, Tatarami, Moskwą i Polską	311
Wojna polsko-turecka na Ukrainie. Pokój buczacki.....	313
Sytuacja na lewobrzeżnej Ukrainie. Przygotowania do nowej wojny polsko-tureckiej.....	315
Sytuacja na Ukrainie po pokoju buczackim. Zabiegi Sobieskiego o pozyskanie Kozaków.....	316
Zwycięstwo Sobieskiego pod Chocimiem. Atak Moskwy na prawobrzeżną Ukrainę.....	318
Starania Sobieskiego o odzyskanie Prawobrzeża. Pertraktacje z Doroszenką	320
Kolejny najazd ordy na Ukrainę. Upadek Doroszenki i Jerzego Chmielnickiego	322
Walki turecko-rosyjskie o Ukrainę. Nowe układy rozejmowe Polski z Moskwą i Portą.....	323
Nowy układ polityczno-społeczny na Ukrainie. Odsiecz wiedeńska	324
Wskrzeszenie Kozaczyzny przez Sobieskiego. Stosunki na moskiewskiej Ukrainie.....	325
Kolegium Kijowsko-Mohylańskie a rosyjska polityka wyznaniowa na Ukrainie	326
Sytuacja wyznaniowa na polskiej Ukrainie	329
Bibliografia.....	330

ROZDZIAŁ VI

MAZEPA I MAZEPIŚCI	331
Biografia Mazepy i jego pierwsze kroki na Kozaczyźnie.....	331
Objęcie władzy przez Piotra I i jego stosunek do Kozaczyzny. Pułkownik Palij.....	333

Palij po mołdawskiej wyprawie Sobieskiego i ewolucja polityki cara wobec Kozaków	337
Sytuacja na Ukrainie po śmierci Sobieskiego i elekcji Augusta II	340
Powstanie Samusia na Prawobrzeżu. Stanowisko Mazepy i Piotra I	344
Krwawe tłumienie powstania Samusia przez wojska polskie. Spór o Białą Cerkiew	348
Dalsze antypolskie działania Palija. Interwencja Rosjan. Konflikt Palija z Mazepą	350
Upadek Palija i gra o Białą Cerkiew z okolicą. Zmiana orientacji politycznej Mazepy	351
Sojusz Mazepy z Karolem XII. Hetman kozacki protektorem Cerkwi i nauki	354
Wojna Piotra I z Mazepą. Intensywna antyhetmańska propaganda. Zniszczenie Siczy	356
Połtawskie zwycięstwo Piotra I i jego wpływ na rosyjską politykę wobec Polski i Hetmanatu	359
Orlik i konstytucja benderowska. Wojna Porty z Rosją i traktat kozacko-tatarski	361
Porażka Rosjan nad Prutem. Pokój z wezyrem Mechmedem Baltadzi. Żądania Kozaków	365
Ponowne wypowiedzenie przez Turcję wojny Rosji i jej wpływ na sytuację na Ukrainie	366
Pokój rosyjsko-turecki z 1713 roku. Orlik a rozmowy polsko-tureckie dotyczące Ukrainy	369
Sytuacja na Prawobrzeżu po ewakuacji wojsk rosyjskich i wkroczeniu wojsk polskich	371
Emigracja mazepistów i zemsta Piotra I. Sojusz wiedeński. Dalsze losy Orlika	372
Sytuacja wyznaniowa na Prawobrzeżu. Wrogość Piotra wobec unii brzeskiej. Synod zamojski	376
Likwidowanie autonomii Hetmanatu i niszczenie kultury ukraińskiej przez Piotra I	378
Dławienie gospodarki ukraińskiej przez Rosjan. Hetmani Skoropadski i Połubotok	380
Zmiana konfiguracji politycznych po śmierci Piotra I a plany Orlika. Sytuacja w Hetmanacie	383
Orlik a sukcesja po Augustie II. Zaporozcy pod protektoratem Rosji. Fiasko planów Orlika	388

Wojna rosyjsko-turecka i działalność Orlika. Pokój belgradzki.	
Śmierć hetmana	390
Bibliografia	392

ROZDZIAŁ VII

OD KOLISZCZYNY DO TARGOWICY	393
Latyfundia magnackie na polskiej Ukrainie i ich zasiedlanie.	
Sytuacja chłopów	393
Zbiegostwo chłopskie. Polityka carowych Anny i Elżbiety wobec Ukrainy.	
Rusyfikacja	396
Akademia Mohylowsko-Zaborowska.	
Cerkiew unicka na Prawobrzeżu a prawosławie	398
Sytuacja na rosyjskiej Ukrainie w pierwszych latach panowania	
Katarzyny II	400
Zaostrzenie konfliktu religijnego na polskiej Ukrainie	402
Dalsze próby latynizacji Kościoła unickiego.	
Ingerencja Rosji na rzecz dyzunitów	403
Konfederacja barska i wybuch rebelii hajdamackiej	407
Rozprzestrzenianie się koliszczyzny.	
Rzeź w Humaniu i innych miastach Prawobrzeża	409
Stosunek Turcji do koliszczyzny. Działania różnych watah hajdamackich	412
Interwencja wojsk rosyjskich. Ujęcie Gonty i Żeleźniaka.	
Krwawy odwet Polaków	415
Unici a koliszczyzna. Rosja a upadek koliszczyzny i powstała	
stąd nowa sytuacja	420
Walka Katarzyny II z unią na Prawobrzeżu	423
Likwidacja Siczy Zaporoskiej przez Katarzynę II.	
Ucieczka części Kozaków	424
Pierwszy rozbiór Polski.	
Los Kościoła unickiego pod zaborem rosyjskim i w Polsce	425
Zabór austriacki. Stosunki pomiędzy Kościołami unickim i łacińskim	427
Rusyfikacja na Lewobrzeżu. Znaczenie Akademii Kijowskiej.	
Wpływy polskie	429
Rozwój gospodarki, szkolnictwa i miast na polskiej Ukrainie.	
Rezydencje magnackie	431
Germanizacja w zaborze austriackim. Upadek szkolnictwa.	
Stosunki wyznaniowe	432

Potiomkin i podróż carycy na Ukrainę. Spisek wołyński.	
Ferment na Lewobrzeżu	433
Targowica. Interwencja Rosji. Walki obronne Polaków.	
Akces króla do targowicy.....	437
Bibliografia.....	440

ROZDZIAŁ VIII

NIEWOLA	443
Rosyjskie działania przeciwko wojsku polskiemu na Rusi	443
Insurekcja kościuszkowska a Kozacy Naddnieprzańscy	444
Rządy Rosji na zagarniętych ziemiach. Położenie Kościoła unickiego	445
Sytuacja na Ukrainie. Rusyfikacja. Odradzanie się ducha ukraińskiego	448
Car Paweł I i jego gesty wobec Kościoła unickiego i Polaków	449
Pierwsze lata panowania Aleksandra I i los Kościoła unickiego	450
Wojny napoleońskie. Opinie cudzoziemców o Ukrainie i Ukraińcach	451
Zabór austriacki i wojna polsko-austriacka 1809 roku	452
Polityka Francji i Rosji wobec Ukraińców po pokoju tylżyckim i w czasie wojny 1812 roku.....	453
Polskie wpływy kulturalne i szkolnictwo na ziemiach ukraińskich pod władzą Rosji.....	455
Polacy a świadomość narodowa Ukraińców. Sytuacja Polaków na ziemiach ukraińskich.....	456
Początki nowożytnego piśmiennictwa ukraińskiego. Polska „szkoła ukraińska”	458
Tajne związki na Ukrainie. Dekabryści.....	461
Stosunki polsko-ruskie w zaborze austriackim w Galicji	463
Bibliografia.....	466

ROZDZIAŁ IX

WOLNOŚCIOWE ZRYWY.....	467
Mikołaj I i walka z Kościołem unickim	467
Powstanie listopadowe 1830/1831 roku i jego przebieg na Ukrainie.....	469
Represje popowstaniowe na Ukrainie wobec Kościołów unickiego i łacińskiego.....	474
Likwidacja polskiego szkolnictwa na Ukrainie.....	477

Represje popowstaniowe wobec szlachty polskiej na Ukrainie.....	479
Stosunki polskich ziemian z ukraińskimi chłopami pod rządami rosyjskimi	484
Uniwersytet Kijowski. Wpływ polskiego romantyzmu na uniwersytety Ukrainy.....	488
Spisek Szymona Konarskiego i jego następstwa.....	491
Rosja Mikołaja I w oczach markiza de Custine	495
Walka Bibikowa z polską oświatą.....	502
Dalsza walka władz rosyjskich z Kościołem katolickim.....	504
Bibikow a deklasacja drobnej szlachty.....	506
Usuwanie wszelkich reliktów polskości na Ukrainie.....	508
Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji po powstaniu listopadowym.....	511
Spór o ukraiński język literacki	512
„Ruska trójca”: Marcja Szaszkiewicz, Jakub Hołowacki i Iwan Wahylewicz. Ich twórczość i poglądy	513
Bractwo świętych Cyryla i Metodego w Kijowie. Szewczenko, Kostomarow. Śledztwo rządowe.....	515
Echa procesu Bractwa we Lwowie. Stosunki polsko-ruskie w Galicji po Wiośnie Ludów.....	531
„Sprawa ruska” a Wielka Emigracja. Książę Adam Czartoryski	540
Sytuacja na Ukrainie po rozbiciu Bractwa i wybuchu Wiosny Ludów	544
Wojna krymska i jej wpływ na sytuację na Ukrainie.....	548
„Wiosna posewastopolska” na Ukrainie. Zaostrzenie walki z polskim szkolnictwem na Ukrainie.....	555
Stosunki na Uniwersytecie Kijowskim. Związki konspiracyjne na Ukrainie.....	563
Nastroje na Ukrainie w przededniu powstania styczniowego	566
Ukraińscy działacze i polscy chłopomani. Ukraińska Hromada i polski „Ogół” gmin.....	566
Szewczenko i polscy zesłańcy polityczni. Losy cyrylometodystów	569
Władze rosyjskie wobec ukraińców w okresie przed powstaniem styczniowym.....	575
Stosunki polsko-ukraińskie w zaborze austriackim przed powstaniem 1863 roku	577
Przygotowania do powstania styczniowego	582
Powstanie styczniowe na Ukrainie.....	584

Kontakty polsko-ukraińskie w okresie powstania styczniowego	591
Popowstaniowy terror wobec Polaków na Ukrainie.....	593
Gospodarka Ukrainy w drugiej połowie XIX wieku. Stosunki społeczne.....	594
Popowstaniowa polityka rosyjska wobec ukrajinofilów.....	599
Losy i działalność cyrylometodystów Kostomarowa i Kulisza	602
Bibliografia	604

POSŁOWIE	607
-----------------------	------------

INDEKS OSÓB	631
--------------------------	------------

Urodził się 4 listopada 1921 roku. Z wykształcenia jest inżynierem. W czasie II wojny światowej znalazł się pod zarówno sowiecką, jak i niemiecką okupacją. Przebywał przez 7 miesięcy we Lwowie, gdzie przeżył dwie wywózki Polaków – w lutym i kwietniu 1940 roku. Mógł więc porównać oba te barbarzyńskie reżimy.

Po powrocie do Warszawy podjął studia na tajnej politechnice, jednocześnie poszerzając swoją wiedzę humanistyczną. Pobierał prywatne nauki u znakomitych profesorów Uniwersytetu Warszawskiego – z historii, prawa

i filologii polskiej. Zamieszkał w Podkowie Leśnej. Aresztowany przez gestapo, zwolniony dzięki przemyślanej interwencji matki Marty. W okresie luty–kwiecień 1945 podjął się nasłuchu radiowego dla członków Delegatury Rządu w Milanówku.

Podczas przeszło 20-letniego zbierania materiałów do niniejszej książki autor nawiązał kontakty z ośrodkami zajmującymi się tematyką ukraińską w Rzymie, we Lwowie, Fryburgu szwajcarskim czy Zurychu. Uczestniczył w licznych międzynarodowych konferencjach dotyczących problematyki ukraińskiej w różnych okresach jej dziejów. Objechał całą Ukrainę, a w szczególności miejsca związane ze wspólną historią Polski i Ukrainy: Chocim, Lwów, Olesko, Stanisławów, Tarnopol, Kijów, Charków, Kaniów, Żytomierz, Winnicę i inne.

„Książka *Trudne sąsiedztwa. Ukraina i Polska a Rosja i Niemcy* ma na celu uwypuklenie znaczenia stosunków polsko-ukraińskich na kanwie wspólnej historii oraz wpływów na nią sąsiadujących z Polską i Ukrainą imperialistycznych państw: Rosji i Niemiec. [...]”

Niniejszy tom zacząłem pisać w mrocznym czasie stanu wojennego i aczkolwiek wierzyłem święcie, że reżim sowiecki wcześniej czy później upadnie, to nie spodziewałem się, iż nastąpi to przed skończeniem tej książki. Jeszcze mniej przewidywalne było odzyskanie w tym czasie przez Ukrainę niepodległości. Kiedy zacząłem pisać tę książkę, temat stosunków polsko-ukraińskich w obiektywnym ujęciu był tematem «tabu», a wszelkie wzmianki o niepodległej Ukrainie były z całą bezwzględnością tępione przez peerelowską i sowiecką cenzurę. Dziś w wolnej Polsce i Ukrainie sytuacja jest diametralnie inna. Niemniej wydaje mi się, że książka ta w niczym nie straciła na aktualności.”

(ze Wstępu)